

ΑΡΧΕΙΑ

ΠΗΓΕΣ ΓΝΩΣΗΣ,
ΠΗΓΕΣ ΜΝΗΜΗΣ

Τα αρχεία στους αρχαϊκούς
και κλασικούς χρόνους

Γραφή και αρχείο: βίοι παράλληλοι

Οι απαρχές της τήρησης αρχείων στις ελληνικές πόλεις-κράτη έχουν άμεση σχέση με τη γενίκευση της χρήσης της γραφής. Η γραφή, με τη μορφή του ελληνικού αλφαβήτου, άρχισε να χρησιμοποιείται από τα διοικητικά όργανα των ελληνικών πόλεων-κρατών από τα μέσα του 7ου αιώνα π.Χ.

Σύμφωνα με τη μελέτη των επιγραφών, στους αρχαϊκούς χρόνους δύο ήταν οι κύριες χρήσεις της γραφής στον δημόσιο βίο: η σύνταξη καταλόγων των αρχόντων και η δημοσίευση των νόμων. Μία επιγραφή που βρέθηκε στην Κρήτη, στην πόλη της Δρήρου, και χρονολογείται στο δεύτερο μισό του 7ου αιώνα π.Χ., αποτελεί ένα πολύ πρώιμο παράδειγμα χρήσης της γραφής για

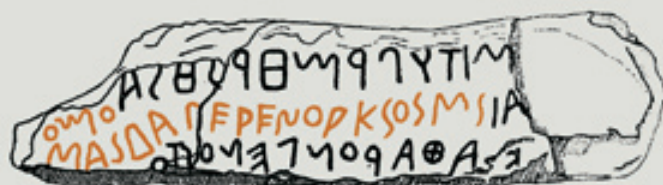
τη δημοσίευση της ισχύουσας νομοθεσίας. Στην Αθήνα η χρήση της γραφής στον δημόσιο βίο αυξήθηκε σημαντικά μετά το δεύτερο μισό του 6ου αιώνα π.Χ., την περίοδο της τυραννίδας του Πεισίστρατου και των γιων του.

Οι Πεισιστρατίδες, έχοντας κατανοήσει τη δύναμη του γραπτού λόγου να επηρεάζει τις απόψεις των πολιτών, χρησιμοποίησαν τις επιγραφές για να εδραιώσουν την πολιτική τους. Ένα σημαντικό στοιχείο που έχουμε από αυτή την περίοδο για τη λειτουργία των κρατικών αρχείων στην Αθήνα είναι οι πρώτες αναφορές στους γραμματείς, δηλαδή τους κρατικούς αξιωματούχους που ήταν υπεύθυνοι για την τήρηση αρχείων.

Ένα από τα πολύ πρώιμα παραδείγματα καταγραφής και δημοσίευσης νόμων προέρχεται από την πόλη της Δρήρου, στην Κρήτη. Δρήρος, αεροφωτογραφία του αρχαιολογικού χώρου, *An Aerial Atlas of Ancient Crete*, University of California Press.

Τμήμα αρχαϊκής επιγραφής από τη Δρήρο. Στο απόσπασμα με πορτοκαλί χρώμα μπορούμε να διαβάσουμε τη φράση: ὁμόσαι δ' ἄπερ ἔν ὄρκίοισι.

Από την αριστοκρατία στη δημοκρατία

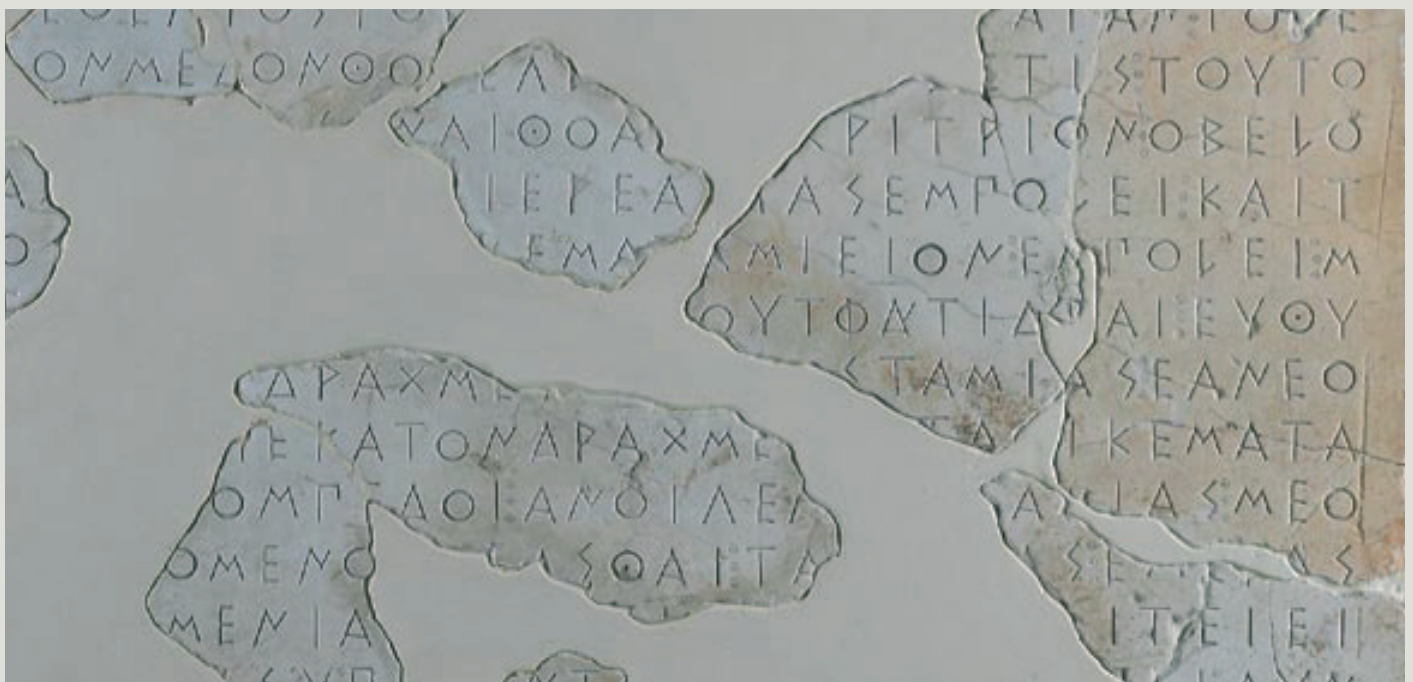
Στην Αθήνα οι πολιτικές μεταρρυθμίσεις που σηματοδότησαν τα τέλη του 6ου αιώνα π.Χ. επηρέασαν, όπως ήταν φυσικό, τη λειτουργία των αρχείων. Την εποχή εκείνη για πρώτη φορά έγινε η μετάβαση από τον άγραφο νόμο στον γραπτό, με τη νομοθεσία του Δράκοντα και του Σόλωνα. Η αθηναϊκή πολιτεία άρχισε να τηρεί πλέον αρχείο της ισχύουσας νομοθεσίας, ενώ παράλληλα φρόντιζε και για τη δημοσίευση των νόμων προκειμένου να ενημερωθούν οι πολίτες. Η συνήθης πρακτική για το σκοπό αυτό, που θα την εφαρμόσουν και άλλες ελληνικές πόλεις καθ' όλη τη διάρκεια της αρχαιότητας, ήταν η αναγραφή των νόμων σε λίθινες στήλες και η έκθεσή τους σε δημόσιο χώρο.

Με τις μεταρρυθμίσεις του Κλεισθένη (508/7 π.Χ.) αυξήθηκε η ανάγκη για τήρηση αρχείων. Οι δήμοι, οι οποίοι έγιναν αυτόνομες διοικητικές μονάδες, όφειλαν να τηρούν αρχεία των δημοτών τους και να ενημερώνουν τους στρατιωτικούς και ναυτικούς καταλόγους. Η εγγραφή των νέων στο *ληξιαρχικόν γραμματεῖον* του δήμου με τη συμπλήρωση του 18ου έτους της ηλικίας τους καθόριζε την ιδιότητα του πολίτη. Η θεσμοθέτηση την ίδια περίοδο μιας νέας βουλής, της βουλής των πεντακοσίων, θα πρέπει να επηρέασε τη λειτουργία των κρατικών αρχείων, εάν, όπως υποθέτουμε, τα θέματα που χειριζόταν η βουλή παραδίδονταν σε κάποιον αξιωματούχο για καταγραφή και αρχειοθέτηση.

Κατάλογοι αρχόντων

Οι Αθηναίοι φαίνεται ότι άρχισαν να τηρούν καταλόγους δημόσιων αξιωματούχων και ιερέων από τα τέλη των αρχαϊκών χρόνων. Οι ίδιοι οι κατάλογοι δεν έχουν σωθεί, έχουν βρεθεί όμως μεταγενέστερες επιγραφές που φαίνεται ότι αντιγράφουν προηγούμενους

καταλόγους. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα προέρχεται από την Αρχαία Αγορά της Αθήνας, όπου σε μια επιγραφή που χρονολογείται στα τέλη του 5ου αιώνα π.Χ. καταγράφονται τα ονόματα αθηναίων αρχόντων των ετών 527/6-522/1 π.Χ.

Επιγραφή όπου αναγράφεται ιερός νόμος (λεπτομέρεια).
Χρονολογείται γύρω στο 485/4 π.Χ. Αθήνα, Επιγραφικό Μουσείο.

Η σταδιακή αναγνώριση της αξίας των αρχείων

Ποια ήταν η σημασία των αρχείων στον αθηναϊκό δημόσιο βίο γύρω στα τέλη του 6ου αιώνα π.Χ.; Αν και τα τεκμήρια είναι λίγα και αποσπασματικά, μας επιτρέπουν να συμπεράνουμε ότι ήδη από αυτή την περίοδο τα αρχεία είχαν αρχίσει να θεωρούνται απαραίτητα για τη λειτουργία πολλών δημόσιων υπηρεσιών.

Όσο προχωρούμε προς τον 5ο αιώνα π.Χ. τα τεκμήρια γίνονται περισσότερα. Το στοιχείο αυτό μας επιτρέπει να συμπεράνουμε με μεγαλύτερη ασφάλεια ότι στο δεύτερο μισό του 5ου αιώνα π.Χ. τα αρχεία είχαν γίνει πλέον αναπόσπαστο μέρος της δημόσιας διοίκησης, αξιοποιώντας πρακτικές που είχαν τις απαρχές τους έναν αιώνα νωρίτερα.

Κρατικά αρχεία στην Αθήνα της κλασικής εποχής

Κατά τη διάρκεια του 5ου αιώνα π.Χ. οι νόμοι και τα ψηφίσματα φυλάσσονταν από τον γραμματέα της βουλής στα αρχεία της βουλής. Τα αρχεία αυτά, που αποτελούσαν τα κεντρικά κρατικά αρχεία, πολλαπλασιάστηκαν σε όγκο μεταξύ του 460 και 450 π.Χ., την εποχή δηλαδή που η Αθήνα γνώριζε μεγάλη ακμή στο πλαίσιο της Α' Αθηναϊκής Συμμαχίας.

Εκτός όμως από τα αρχεία της βουλής την ίδια περίοδο στην Αθήνα υπήρχαν και άλλα είδη αρχείων. Οι δήμοι τηρούσαν καταλόγους των μελών τους και πιθανότατα αρχεία ψηφισμάτων και οικονομικών υποθέσεων. Οι στρατηγοί τηρούσαν καταλόγους των στρατεύσιμων πολιτών, ενώ άλλοι αξιωματούχοι ή επίσημα συμβούλια τηρούσαν αρχεία σχετικά με τις υποθέσεις που επέβλεπαν.

Μέχρι τα τέλη του 5ου αιώνα π.Χ. το Βουλευτήριο στην Αγορά της Αθήνας φιλοξενούσε τις εργασίες της βουλής των πεντακοσίων αλλά και τα κρατικά αρχεία. Ομοίωμα του παλαιού Βουλευτηρίου, *American School of Classical Studies at Athens: Agora Excavations*.

Από την αταξία... στην τάξη

Μέσα στον 5ο αιώνα π.Χ. οι Αθηναίοι προχώρησαν σε δύο σημαντικές ενέργειες σε σχέση με τα κρατικά αρχεία. Προς τα τέλη του αιώνα η πολιτεία αποφάσισε να κωδικοποιήσει την **παλαιότερη νομοθεσία** της. Πολλές λεπτομέρειες αυτής της διαδικασίας δεν μας είναι γνωστές, αλλά φαίνεται ότι το 410 π.Χ. οι Αθηναίοι διόρισαν ένα συμβούλιο από *αναγραφείς*, για να εξετάσει τους νόμους, να προσδιορίσει ποια μέτρα ήταν εκείνη την περίοδο σε ισχύ και να τα συγκεντρώσει σε έναν κώδικα.

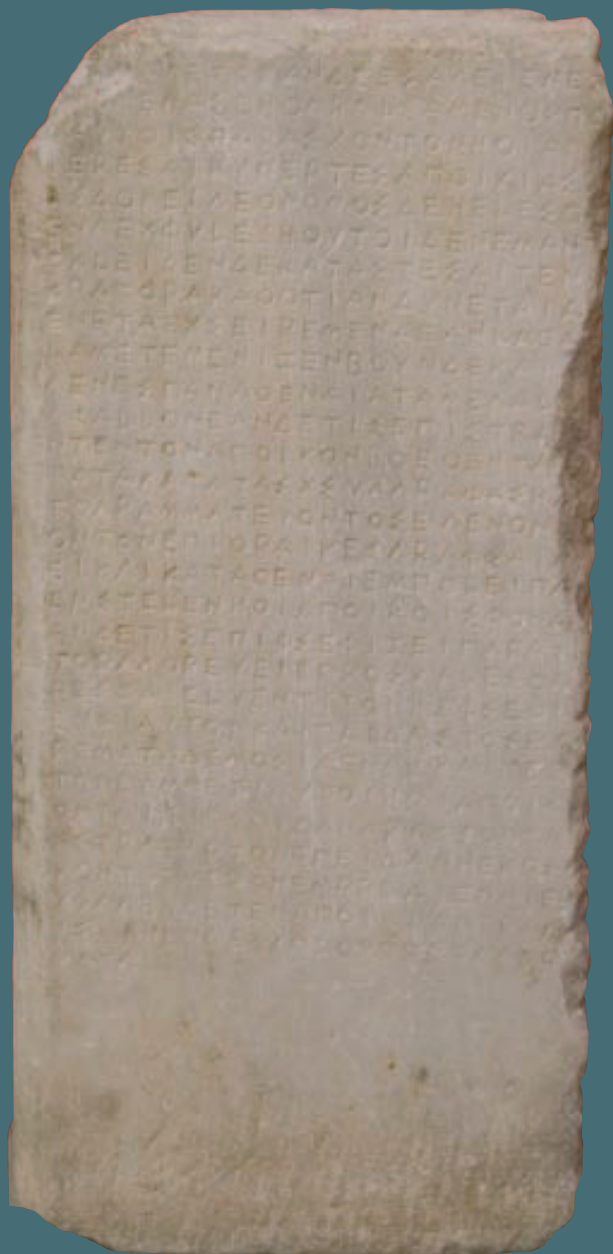
Οι νόμοι αναγράφονταν σε λίθινες στήλες οι οποίες τοποθετήθηκαν στην Αγορά, στη Βασιλείο Στοά. Το έργο κράτησε πολλά χρόνια και για το λόγο αυτό ο Νικόμαχος, ο υπεύθυνος του έργου, κατηγορήθηκε από τον ρήτορα Λυσία για ολιγωρία.

Την ίδια εποχή η βουλή των πεντακοσίων μεταφέρθηκε σε νέο κτήριο. Στο παλαιό Βουλευτήριο παρέμεινε το κεντρικό δημόσιο αρχείο της πόλης και το κτήριο απέκτησε νέο όνομα: *Μητρώον*. Με αυτό τον τρόπο λύθηκε το πρόβλημα της φύλαξης των δημόσιων εγγράφων, τα οποία βρίσκονταν σκορπισμένα σε διαφορετικά δημόσια γραφεία στην πόλη.

Η φύλαξη και η αποθήκευση του αρχειακού υλικού

Υποθέτουμε ότι στο Μητρώο οι ξύλινες πινακίδες πρέπει να φυλάσσονταν σε αγγεία και ράφια. Όσο για τους παπύρους, αυτοί πρέπει να φυλάσσονταν σε κόγχες τοίχων, όπως συνήθως συνέβαινε και στις βιβλιοθήκες των ελληνιστικών χρόνων.

Ακόμη, από διάφορες πηγές γνωρίζουμε ότι τόσο στην Αθήνα όσο και σε αρχεία άλλων πόλεων χρησιμοποιούσαν κουτιά και κιβώτια για την αποθήκευση των εγγράφων.

Αττικό ψήφισμα για την ίδρυση αποικίας στη Θράκη. Χρονολογείται γύρω στο 445 π.Χ.
Αθήνα, Επιγραφικό Μουσείο.

Λίγο πριν από το τέλος

Οι θεσμικές αλλαγές που διαμόρφωσαν τον δημόσιο βίο των Αθηναίων στα τέλη του 4ου αιώνα π.Χ. ίσως επηρέασαν τη διοίκηση των αρχείων. Οι αναφορές που έχουμε κατά την περίοδο αυτή σχετικά με το Μητρώο είναι λίγες, αλλά αυτό δεν πρέπει να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι τα αρχεία καταστράφηκαν ή ότι έπαψε η φύλαξη των εγγράφων. Το ίδιο σποραδικές είναι οι μαρτυρίες από τον 3ο και 2ο αιώνα π.Χ. και αναφέρονται σε καταθέσεις λογαριασμών και άλλων εγγράφων

Ξύλο, πέτρα, χαρτί

Για τα πάσης φύσεως έγγραφα χρησιμοποιούνταν ως επί το πλείστον ξύλινες πινακίδες ή χαρτί από λωρίδες παπύρου. Τα υλικά αυτά ήταν εύχρηστα και κατάλληλα για να επιδεχθούν διορθώσεις, σε περίπτωση που στα ήδη καταγεγραμμένα κείμενα χρειαζόταν να γίνουν προσθήκες ή αλλαγές.

Ωστόσο τα πιο σημαντικά έγγραφα ήταν γραμμένα σε μεταλλικές ή λίθινες επιφάνειες, ενώ ο χρυσός χρησιμοποιήθηκε για ιερά κείμενα. Δεδομένου ότι η χάραξη επιγραφών ήταν δαπανηρή υπόθεση, προβλεπόταν μόνο για τη δημοσιοποίηση πολύ σημαντικών αποφάσεων και γενικότερα πράξεων βαρύνουσας σημασίας με μόνιμη ισχύ.

Τμήμα της μεγάλης επιγραφής των Νόμων της Γόρτυνας. Χρονολογείται γύρω στο 480-460 π.Χ. Γόρτυνα, Κρήτη.

στο Μητρώο από μεμονωμένους αξιωματούχους και ειδικές επιτροπές. Την ίδια περίοδο το Μητρώο άρχισε να δέχεται αντίγραφα εγγράφων ιδιωτικού χαρακτήρα, πρακτική που ακολουθούσαν τα αρχεία άλλων ελληνικών πόλεων κατά τη διάρκεια των ελληνιστικών χρόνων.

Φαίνεται ότι τα αρχεία του Μητρώου καταστράφηκαν από την επιδρομή του Σύλλα στην Αθήνα το 86 π.Χ., αλλά αυτό δεν αποτέλεσε την οριστική καταστροφή τους, εφόσον διαθέτουμε μαρτυρίες για κατάθεση

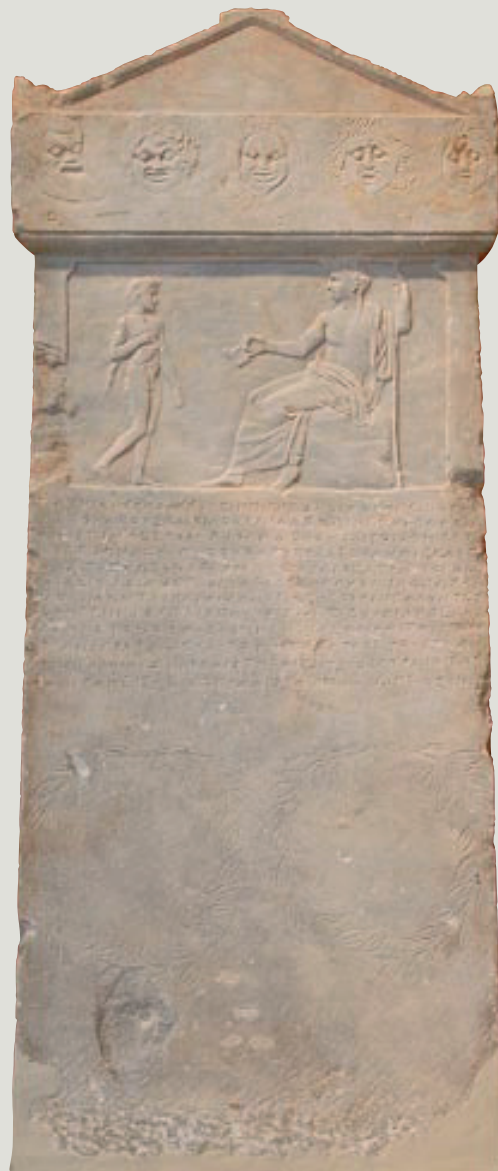
στο Μητρώο ενός καταλόγου εφήβων το 61/2 π.Χ. Τον 2ο αιώνα μ.Χ. ο χαρακτήρας του κτηρίου άλλαξε και από ένα εν λειτουργία αρχείο μετατράπηκε σε κτήριο με μουσειακό χαρακτήρα, όπου μπορούσαν να εκτεθούν όλα τα κείμενα αρχαιογνωστικού ενδιαφέροντος. Το τελικό χτύπημα ήρθε με την άλωση της Αθήνας από τους Ερούλους το 267 μ.Χ. Το Μητρώο ήταν ένα από τα κτήρια που καταστράφηκαν κατά την επιδρομή και έκτοτε δεν λειτούργησε.

Το δικαίωμα αναζήτησης υλικού

Παρότι στους αθηναίους πολίτες δεν απαγορευόταν η πρόσβαση στα αρχεία του Μητρώου, ωστόσο δεν ήταν αυτοί οι ίδιοι που έκαναν τις αναζητήσεις. Αυτό ήταν καθήκον των γραμματέων και του δημόσιου δούλου του Μητρώου. Αν κάποιος πολίτης ήθελε να παραλάβει αντίγραφα κρατικών εγγράφων για προσωπική του υπόθεση, έπρεπε να υποβάλει αίτηση στο Μητρώο. Στα κείμενα αττικών ρητόρων συχνά απαντούν αποσπάσματα νόμων και ψηφισμάτων της αθηναϊκής πολιτείας. Μολονότι οι ρήτορες δεν αναφέρουν την προέλευσή τους, είναι βέβαιο ότι προμηθεύονταν αντίγραφα τους από το Μητρώο.

Οι γραμματείς του Μητρώου διέθεταν αντίγραφα αρχειακών εγγράφων για τις συνεδριάσεις της εκκλησίας του δήμου. Ετοίμαζαν επίσης αντίγραφα των ψηφισμάτων της βουλής και της εκκλησίας για τους στρατηγούς και άλλους κρατικούς αξιωματούχους, οι οποίοι όφειλαν να έχουν απόλυτη γνώση των υποθέσεων που χειρίζονταν.

Για την αναζήτηση ενός ψηφίσματος από το αρχείο του Μητρώου ήταν απαραίτητο να είναι γνωστό το όνομα του **επώνυμου άρχοντα** κατά τη διάρκεια της θητείας του οποίου θεσπίστηκε. Αν ήταν γνωστή μάλιστα και η φυλή που προέδρευε τότε, το ψήφισμα μπορούσε να εντοπιστεί γρηγορότερα. Ακόμα ευκολότερα θα μπορούσε να εντοπιστεί, αν ήταν γνωστό και το όνομα του προεδρεύοντος της συνέλευσης όπου αποφασίστηκε η έκδοση του ψηφίσματος. Εάν έλειπαν όμως τα περισσότερα από αυτά τα στοιχεία, η εύρεση ενός αρχειακού εγγράφου θα ήταν δύσκολη, αν όχι αδύνατη.

Ψήφισμα του αττικού δήμου Αιξωνής (σημερινή Γλυφάδα) με θέμα την απόδοση τιμών σε δύο θεατρικούς χορηγούς. Χρονολογείται γύρω στο 313/2 π.Χ. Αθήνα, Επιγραφικό Μουσείο.

Σχόλια

Παλαιότερη νομοθεσία: Οι νόμοι του Δράκοντα και του Σόλωνα που ήταν ακόμα σε ισχύ. Ένα ψήφισμα που αναγράφεται σε λίθινη στήλη αναφέρει την εντολή που δόθηκε στους αναγραφείς να παραλάβουν το νόμο του Δράκοντα *περί φόνου* από τον άρχοντα βασιλέα και να τον αναγράψουν σε λίθινη στήλη. Βλ. το έντυπο «Αναζητώντας τα τεκμήρια στο Επιγραφικό Μουσείο».

Επώνυμος άρχοντας: Μαζί με τον άρχοντα βασιλέα, τον πολέμαρχο και οι τους έξι θεσμοθέτες ήταν ένας από τους εννέα άρχοντες της αθηναϊκής πολιτείας. Επιλεγόταν με κλήρο και η θητεία του ήταν ετήσια. Τα βασικά του καθήκοντα ήταν η διοργάνωση των μεγάλων θρησκευτικών εορτών της πόλης και κυρίως των Μεγάλων Διονυσίων. Ο επώνυμος άρχοντας είχε το προνόμιο να δίνει το όνομά του στο έτος της θητείας του, γι' αυτό και το όνομά του χρησιμοποιούνταν ως χρονολογικός δείκτης σε διάφορα επίσημα έγγραφα που άρχιζαν με τη φράση «επί άρχοντος [τάδε]...».

Βιβλιογραφία

- Brosius, M. (επιμ.), *Ancient Archives and Archival Traditions: Concepts of Record Keeping in the Ancient World*, Oxford University Press 2004.
- Camp II, J., *Η Αγορά της Αθήνας*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2005.
- Glantz, G., *Η ελληνική «πόλις»*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1994.
- Harris, V.W., *Ancient Literacy*, Harvard University Press, Κάμπριτζ Μασαχουσέτη 1989.
- Macdonald, W.A., "Note on a Fragment of an Archaic Inscription from Dreros", *Hesperia*, τ. 25, American School of Classical Studies at Athens 1956.
- McKemmish, S. – M. Piggot – B. Reed – F. Upward (επιμ.), *Archives Record Keeping in Societies*, Charles Sturt University – Centre for Information Studies, Αυστραλία 2005.
- Meritt, B.D., *Inscriptions from the Athenian Agora*, American School of Classical Studies at Athens, Πρίνστον Νιου Τζέρσεϊ 1966.
- Myers, J.W. – E.E. Myers – G. Cadogan (επιμ.), *An Aerial Atlas of Ancient Crete*, University of California Press, Καναδάς 1992.
- Posner, E., *Archives in the Ancient World*, Harvard University Press, Κάμπριτζ Μασαχουσέτη 1972.
- Sickinger, P.J., *Public Records and Archives in Classical Athens*, University of North Carolina 1999.
- Thomas, R., *Literacy and Orality in Ancient Greece*, Cambridge University Press 1992.

Γενική επιμέλεια:

Γεράσιμος Νοταράς, Επικεφαλής Ιστορικού Αρχείου Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος
Στέλλα Χρυσουλάκη, Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Επιμέλεια έκδοσης:

Εύη Πίνη, Αρχαιολόγος, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Κείμενα:

Στέλλα Χρυσουλάκη, Αρχαιολόγος, Προϊσταμένη Τμήματος Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.
Έλενα Μπαζίνη, Αρχαιολόγος, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.
Εύη Πίνη, Αρχαιολόγος, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Διορθώσεις κειμένων:

Φωτεινή Κορδού, Στέφανος Στεφάνου, Επιμελητές εκδόσεων, Ιστορικό Αρχείο ΕΤΕ

Ηλεκτρονική – καλλιτεχνική επιμέλεια:

Σπήλιος Πίστας, Γραφίστας, Τμήμα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Επικοινωνίας ΥΠ.ΠΟ.Τ.

Εκτύπωση: ΚΕΘΕΑ Σχήμα και Χρώμα, παραγωγική μονάδα γραφικών τεχνών

Copyright © Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού, Ιστορικό Αρχείο Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος, Αθήνα 2009

ISBN: 978-960-214-864-8, 978-960-88264-8-9

